

УДК 811.512.161'373.21'06
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/94-1-40>

Дарина БУЦЬ,
orcid.org/0009-0009-4320-3952
аспірантка кафедри тюркології
Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) *dasha27buts@gmail.com*

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ МАРКЕРИ В ТУРЕЦЬКОМОВНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВАХ

У статті запропоновано розглядати топоніми як етнолінгвістичні маркери, що відображають образ геокультурного простору в топоніміці турецького народу. Основну увагу зосереджено на аналізі лексичних компонентів турецькомовних географічних назв, що передають уявлення про природні об'єкти (гори, річки, рівнини), релігійно-сакральні простори (мечеті, усипальниці, святі місця), а також соціально організовані території (села, пасовища, міста).

Мета дослідження – виявити, які елементи мовної структури турецьких топонімів беруть участь у формуванні етнокультурного образу простору, а також охарактеризувати способи лінгвістичної інтерпретації простору крізь призму традиційної культури. У рамках аналізу розглянуто морфемні моделі творення топонімів, зокрема суфіксальні структури (-li, -köy, -dere, -ova), та їхнє семантичне наповнення.

Методологічну основу дослідження становлять семантичний, морфемно-структурний та етнолінгвістичний аналізи, застосовані до корпусу турецьких топонімів, відібраних із картографічних та лексикографічних джерел. Наукова новизна роботи полягає у комплексному висвітленні топонімів як носіїв геокультурної пам'яті та засобів концептуалізації простору в турецькій мовній картині світу. Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості їх використання у дослідженнях з етнолінгвістики, тюркології та міжкультурної комунікації.

Отримані результати демонструють, що турецькі топоніми відображають не лише географічну реальність, але й символічні категорії, притаманні національному менталітету: сакральність, етнічну ідентичність, оцінку характеристику ландшафту, циклічність часу. Простір у турецькій мові постає як багатовимірне явище, що одночасно є матеріальним, сакральним і соціокультурним.

У процесі обговорення окреслено динаміку топонімічної системи в умовах урбанізації та глобалізації, яка, з одного боку, зберігає риси традиційного світогляду, а з іншого – зазнає трансформацій під впливом сучасних політичних та ідеологічних процесів.

Ключові слова: турецька топонімія, етнолінгвістика, геокультурний простір, сакральні назви, етнічна ідентичність, морфологічні моделі, семантика простору.

Daryna BUTS,
orcid.org/0009-0009-4320-3952
PhD Student at the Department of Turkology
Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) *dasha27buts@gmail.com*

ETHNOLINGUISTIC MARKERS IN TURKISH-LANGUAGE GEOGRAPHICAL NAMES

The article proposes to consider toponyms as ethnolinguistic markers that reflect the image of geocultural space in the toponymy of the Turkish people. The main attention is focused on the analysis of the lexical components of Turkish-language geographical names that convey ideas about natural objects (mountains, rivers, plains), religious and sacred spaces (mosques, tombs, holy places), as well as socially organized territories (villages, pastures, cities).

The purpose of the study is to identify which elements of the linguistic structure of Turkish toponyms participate in the formation of the ethnocultural image of space, as well as to characterize the methods of linguistic interpretation of space through the prism of traditional culture. The analysis considers morphemic models of toponym creation, in particular suffix structures (-li, -köy, -dere, -ova), and their semantic content.

The methodological basis of the study is semantic, morpheme-structural and ethnolinguistic analyses applied to the corpus of Turkish toponyms selected from cartographic and lexicographic sources. The scientific novelty of the work lies in the comprehensive coverage of toponyms as carriers of geocultural memory and means of conceptualizing space in the Turkish linguistic picture of the world. The practical significance of the results obtained lies in the possibility of their use in studies of ethnolinguistics, Turkology and intercultural communication.

The results obtained demonstrate that Turkish toponyms reflect not only geographical reality, but also symbolic categories inherent in the national mentality: sacredness, ethnic identity, evaluative characteristics of the landscape, and the cyclical nature of time. Space in the Turkish language appears as a multidimensional phenomenon, which is simultaneously material, sacred and socio-cultural.

In the process of discussion, the dynamics of the toponymic system in the conditions of urbanization and globalization are outlined, which, on the one hand, preserves the features of the traditional worldview, and on the other hand, undergoes transformations under the influence of modern political and ideological processes.

Key words: Turkish toponymy, ethnolinguistics, geocultural space, sacred names, ethnic identity, morphological models, semantics of space.

Постановка проблеми. У сучасній гуманітаристиці особливе місце посідають дослідження мовної репрезентації простору як одного з базових концептів національної культури. Простір як когнітивно-семіотична категорія є не лише географічним виміром, а й глибоко символічним полем, у межах якого відбувається формування колективної ідентичності, історичної пам'яті та світоглядних орієнтирів. У цьому контексті топонімія, як складова ономастики, постає важливим джерелом для вивчення мовного кодування простору в етнокультурному вимірі.

У тюркській традиції, зокрема в турецькій мові, географічні назви виконують не лише ідентифікаційну функцію, а й зберігають у собі сліди культурного розвитку, релігійного досвіду, природних умов існування та міфологічного світобачення. Турецька топоніміка виникла на перетині багатьох цивілізацій – тюркської, візантійської, арабської, перської – і в її структурі відчутно поєднання місцевих, сакральних, природних і соціальних смислів. Саме в мові простору закарбовані ключові уявлення про «своє» і «чуже», про сакральне та профанне, про центр і периферію, про близьке й віддалене.

Актуальність дослідження зумовлена зростаючим інтересом до вивчення нематеріальної культурної спадщини тюркських народів через лінгвістичну призму. У час глобалізаційних процесів, масових перейменувань та стандартизації простору зростає потреба в осмисленні глибинних семіотичних структур, що лежать в основі географічних назв. Топоніми не лише називають місце, а й конструюють образ світу, зафіксований у мові поколінь. Саме тому аналіз турецької топоніміки як інструменту етнолінгвістичного пізнання простору дозволяє виявити символічну організацію просторового мислення, а також простежити, як формувалася геокультурна картина світу в межах тюркського ареалу. Особливу цінність становлять назви, пов'язані з природними ландшафтами (*göl* – озеро, *dağ* – гора, *ova* – рівнина, *dere* – струмок, річка) релігійними об'єктами (*camii* – мечеть, *türbe* – мавзолей, усипальниця святого, *şehit* – мученик) та соціально організованими територі-

ями (*köy* – село, *yayla* – літнє пасовище, високогірне поселення, *şehir* – місто). Саме ці компоненти репрезентують глибинну ментальну структуру простору, у якій мовна форма та культурний зміст є нерозривно пов'язаними.

Метою статті є виявлення етнолінгвістичних маркерів у турецьких географічних назвах і визначення того, яким чином вони відображають культурно символізовану модель простору в межах турецької лінгвокультурної традиції. Дослідження також спрямоване на аналіз лексико-семантичної структури топонімів, виявлення сакральних, природних та соціальних кодів у їхній організації, а також опис мовних засобів репрезентації геокультурного ландшафту.

Для досягнення поставленої мети у статті передбачено вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати основні теоретичні підходи до розуміння простору в етнолінгвістиці та топоніміці;
- дослідити найчастотніші лексичні компоненти турецьких топонімів, пов'язані з природним, сакральним (релігійним) і соціальним простором;
- виявити морфемні моделі творення географічних назв (суфікси *-lı/lı*, *-köy*, *-dere*, *-ova* тощо) та їх семантичне навантаження;
- описати семіотичну структуру простору в турецькій топоніміці: бінарні опозиції, символічні координати, аксіологічні маркери;
- з'ясувати вплив історико-культурних факторів (іслам, османська спадщина, племінна організація) на формування топонімічної системи;
- визначити роль топонімів як репрезентантів національної ідентичності та культурної пам'яті в умовах сучасних змін.

Одним із ключових аспектів у дослідженні турецької топонімії є її семіотичний потенціал, тобто здатність передавати культурні смисли через мовну форму. Турецькі географічні назви, подібно до інших одиниць ономастичного простору, виконують функцію збереження й трансляції культурної інформації, акумулюючи етнічні уявлення про навколишній світ. У цьому сенсі топонім виступає не лише номінативною одиницею, а й своєрідним

«текстом культури», у якому зафіксовано символічне бачення простору певного етносу.

Аналіз досліджень. Теоретичною основою цього дослідження стали праці з етнолінгвістики, ономастики та когнітивної семантики, у яких розглядається взаємозв'язок мови, культури й просторового мислення народу. Значний внесок у формування теоретичних засад вивчення мови як носія культурної пам'яті зробили В. фон Гумбольдт, Е. Сепір, Ю. Степанов, Б. Уорф, які обґрунтували концепцію мовної картини світу як відображення національного способу пізнання дійсності.

Ідеї про культурно-семіотичну природу топонімів знайшли розвиток у працях таких українських учених, як І. Волянчук, Ю. Карпенко, Н. Кондратьєва, О. Потєбня, які розглядали власні назви як «згустки культури» та важливі елементи колективної пам'яті. Їхні дослідження показують, що топоніми не лише відображають фізичне середовище, а й фіксують історичні, соціальні та культурні пластини, етнокультурну ідентичність та етнолінгвістичні маркери, які дозволяють простежити взаємозв'язок мови, етносу та простору.

Турецька та загальнотюркська топонімія була предметом дослідження таких лінгвістів, як А. Аджі, Н. Демір, М. Ергюн, С. Кайя, що вивчали морфологічну будову, етимологічні зв'язки та історико-культурний контекст назв Туреччини. У своїх працях вони показали, що турецькомовні топоніми виконують не лише функцію позначення географічних об'єктів та природних особливостей місцевості, а й виступають етнолінгвістичними маркерами, які зберігають у собі культурну пам'ять турецького народу, відображають соціальну структуру та організацію племен, історичні події, господарські та кочові практики, а також релігійні й сакральні уявлення населення Туреччини. Такі назви дозволяють реконструювати історико-культурний контекст розвитку регіону та взаємозв'язок між мовою і етнічною ідентичністю.

Також у дослідженні спираємося на концепцію «мовного ландшафту» (linguistic landscape), розроблену у працях Р. Буріса та Р. Ландрі, яка дозволяє розглядати географічні назви як комунікативні маркери культурної ідентичності. У поєднанні з етнолінгвістичним підходом цей концепт дає змогу простежити, як мова структурує простір і як простір, у свою чергу, впливає на мовну свідомість.

Виклад основного матеріалу. Слід почати з того, що етнолінгвістичні маркери в топонімії є своєрідними мовними відбитками колективної пам'яті, які поєднують у собі лінгвістичні та куль-

турні коди народу. У топонімії будь-якого народу етнолінгвістичні маркери проявляються через сталі морфеми, лексеми або словотвірні моделі, що позначають природні об'єкти, сакральні місця чи соціально важливі локації. Такі назви є не лише географічними орієнтирами, а й елементами колективної пам'яті – вони репрезентують історію заселення, релігійні уявлення, родову структуру та символічні уявлення про «свій» і «чужий» простір.

Етнолінгвістичні маркери зазвичай проявляються у виборі назв, що мають культурне або історичне значення для спільноти. Наприклад: *Türkmenli* (місце, що належить туркменам) – маркером є етнонім *Türkmen*, який указує на племінну належність; *Evlialar Köyü* (село святих), маркер *evliya* відображає релігійно-сакральну свідомість турецького народу; *Yayla* (літнє пасовище, височина), що пов'язане з традиційним кочовим способом життя тюрків і слугує маркером господарсько-культурного типу тощо. Тому, топоніми, утворені за допомогою етнолінгвістичних маркерів, не лише позначають місце, а й функціонують як культурні тексти, що зберігають інформацію про етнічне походження, релігійні вірування та соціальну організацію спільноти.

Формування турецької топонімічної системи є прямим відображенням складних історичних процесів, які відбувалися на території Анатолії та Східної Фракії, і має багатшаровий характер. Одним із ключових чинників, що визначив її мовно-культурну специфіку, є система етнолінгвістичних маркерів, тобто мовних одиниць, які віддзеркалюють культурний досвід, соціальну організацію та світогляд тюркських народів. Першим вагомим чинником стала тюркська міграційна спадщина. Починаючи з XI століття, із приходом огузьких племен до Малої Азії у топонімії фіксуються етнолінгвістичні маркери у вигляді етнонімів (*Kayı, Afşar*), слова, пов'язані з кочовим побутом (*yayla, oba*), військовою справою та господарством (*Aydın Erhan*, 2016). У цих назвах закладено не лише опис середовища, а й етнічну пам'ять про міграційні шляхи, соціальну структуру племен і сакральне сприйняття простору як живої субстанції.

Другим чинником є вплив ісламу, який зумовив процес сакралізації географічного простору. Починаючи з XIV століття, у топонімії турків активно з'являються назви, що містять релігійні компоненти (*camii, türbe, tekke, evliya*), відображаючи поширення ісламських культових об'єктів і духовних центрів. Таким чином, територія набуває не лише географічного, а й релігійно-символічного виміру, стаючи простором віри, благословення та паломництва.

Наступним історико-культурним шаром став арабсько-перський лексичний вплив, який активно проявився в османську добу. До топонімії турецького народу починають входити терміни, пов'язані з адміністративним управлінням (*şehir, vilayet*), гідронімією (*nehir*), релігійною та культурною сферою (Enazarov, 2002). Ці одиниці виступають своєрідними етнолінгвістичними маркерами, що відображають розширення соціально-політичного простору та інтеграцію різних культурних традицій у межах османського суспільства. Через такі маркери виявляється не лише мовна, а й ментальна картина світу, у якій поєднуються тюркські, арабські та перські елементи. У результаті турецька топонімія набуває поліетнічного характеру, відображаючи багатонаціональну структуру Османської держави.

Продовжуючи викладене, слід зосередитися на детальному аналізі етнолінгвістичних маркерів у турецькомовних географічних назвах, оскільки саме вони є первинними носіями етнокультурної інформації та безпосередньо формують образ геокультурного простору. У ході дослідження ми виділили три ключові тематичні групи топонімів, що відображають інтегральне сприйняття простору та культурно-мовне сприйняття території:

1. **Природні топоніми** – назви, що фіксують характеристики ландшафту та природного середовища, такі як гори, річки чи долини.

2. **Культові або релігійні топоніми** – назви, що відображають релігійні уявлення турецького народу, культові місця та їх священні об'єкти.

3. **Соціокультурні топоніми** – назви турецьких поселень, меж територій і споруд, що відображають організацію життя людей, їхні економічні та соціальні практики.

Ми прослідкували, що ці групи топонімів виконують різні функції як етнолінгвістичні маркери, передаючи інформацію про природне середовище, релігійні уявлення та соціальну організацію, що дозволяє простежити тісний взаємозв'язок між етносом і мовою.

Для подальшого аналізу ми вирішили розпочати з географічних назв, які містять природні компоненти, оскільки вони є найдавнішими та найбільш стабільними маркерами етнокультурної інформації. Саме через них можна прослідкувати первинне сприйняття простору турецькомовним населенням, його ресурсів та небезпек, а також початкові уявлення про навколишній світ.

1. Топоніми як відображення природного ландшафту (Природні етнолінгвістичні маркери)

Природний код є одним із найдавніших та найбільш стабільних у турецькій топонімії. Він виявляє тісний зв'язок тюркського світогляду з навко-

лишнім середовищем, де ландшафт сприймається не лише як об'єкт господарювання, але і як частина космологічної моделі. Топоніми, утворені від назв природних об'єктів, виступають не просто ідентифікаторами, а є текстуалізацією ландшафту, в якому кожна географічна назва фіксує ключові уявлення про придатність території для життя, її безпеки чи, навпаки, її благодатність (Волянюк, 2021: 8).

Турецький топонімічний фонд надзвичайно багатий на прямі відбитки топографічних реалій (ороніми, гідроніми, хороніми), які набули глибокого культурного значення. Щоб проілюструвати функції природних топонімів як етнолінгвістичних маркерів, наведено приклади у таблиці 1:

Аналізуючи окремо кожен компонент, на зразок *Alatepe* (червоний пагорб), *Aktepe* (білий пагорб), *Kızıltepe* (червоний пагорб) демонструє нам те, що кольорні компоненти (*ak, kızıl, kara*) несуть одночасно описову й символічну функцію. Білий колір (*ak*) часто асоціюється зі священним, чистим або видимим із великої відстані об'єктом; червоний (*kızıl*) може маркувати родючість ґрунту, історичні події або традиційні міфологічні уявлення; чорний (*kara*) – пустку, скелю або небезпеку. Таким чином, топоніми із часткою *-tepe* одночасно передають фізичну характеристику місцевості та оцінно-семантичні категорії, що відображають етнічні уявлення про простір.

Крім кольорових маркерів, у назвах з *-tepe* часто відображаються історичні або соціальні події, племінна приналежність або пам'ять про конкретних осіб. Наприклад, *Alptepe* (пагорб героїв або пагорб мужніх) може містити компонент *Alp*, що позначає хороброго воїна, і таким чином транслює соціокультурний код, пов'язаний із військовими традиціями та племінними цінностями. Аналогічно, назви на кшталт *Hacıtepe* (пагорб паломника) відображають релігійну пам'ять, пов'язуючи місцевість із сакральною діяльністю та духовними практиками (Yıldırım Kürşad, 2015).

Структурно топоніми із часткою *-tepe* часто поєднують основний корінь з локативними або атрибутивними суфіксами: *-li, -lı, -lu, -lü*, що позначають належність або ознаку, наприклад, *Yeşiltepe* (зелений пагорб), *Taşlıtepe* (кам'янистий пагорб). Морфологічна організація таких назв дозволяє передавати комплексну інформацію про природне середовище, його ресурсну цінність, стратегічне значення та естетичне сприйняття.

Іншою важливою групою турецьких топонімів є назви з *-yayla*, що означає «високогірне пасовище», «плато» або «літнє поселення кочівників». Приміром, *Yaylacık* – назва кількох сіл у Туреччині,

зокрема в округах Амасія, Ардаган, Артвин, Бурханіє, Байраміч, Гьольбаші, Хорасан, Синдиргі, Теркандж тощо. Слово *uyulacık* є зменшувальною формою від *uyula*, що означає «маленьке пасовище» або «невелика високогірна місцевість». У цьому випадку топонім виступає як етнолінгвістичний маркер, підкреслюючи невеликі розміри села або поселення та відображаючи його скромні масштаби у порівнянні з великими високогірними територіями.

До інших прикладів належать *Güzelyayla* та *Çamlıyayla*. *Güzelyayla* складається з компонентів *güzel* (гарний) та *uyula* і буквально означає «гарне пасовище». Назва відображає оцінку місцевості турецькомовними громадами як привабливої та придатної для сезонного випасу худоби або літнього проживання. *Çamlıyayla*, у свою чергу, складається з *çamlı* (з соснами, сосновий) та *uyula*, що буквально перекладається як «соснове пасовище». Цей топонім вказує на характерний природний ландшафт і водночас виступає як етнолінгвістичний маркер, що відображає тісний зв'язок між природним середовищем та традиційним способом використання території кочівниками або напівкочівними громадами.

Таким чином, бачимо, що компонент *-uyula* є потужним етнолінгвістичним маркером, оскільки він відображає традиційний спосіб життя огузьких племен, історично пов'язаний із кочовим або напівкочовим скотарством, сезонним переселенням та соціально-економічною організацією громади (Tellioğlu İbrahim, 2007: 659).

Назви на кшталт *Akçay Yaylası* (Біле річкове пасовище), *Karakaya Yaylası* (Чорний кам'янистий пагорб), *Alaca Yaylası* (Плямисте пасовище) демонструють, що топонім з часточкою *-uyula* зазвичай поєднує локативні або описові маркери: кольорові компоненти (*ak* – білий, *kara* – чорний, *alaca* – плямистий) та морфологічні суфікси, що уточнюють характеристику простору (Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, 2009). Колір у цьому випадку виконує не лише описову функцію, а й оцінно-символічну – він може позначати якість ґрунту, видимість місцевості, родючість або небезпеку.

Також, ці топонімічні одиниці відображають як матеріальний, так і соціокультурний вимір простору. Фізично вони позначають високогірні плато та пасовища, які використовувалися для випасу худоби в літній період. Соціально ці назви фіксують приналежність до певної племінної групи або регіону, адже багато пасовищ були спільними для певних громад або кланів. Прикладами є *Kızılyayla* (Червоне пасовище) або *Gökyayla* (Небесне пасовище), де емоційно-оцінні та поетичні компоненти відображають відношення громади до місцевості, красу ландшафту та його культурну значущість.

Морфологічно топоніми з *-uyula* часто містять афікс *-sı/-si*, що вказує на приналежність або локалізацію (*Alacası Yaylası* – Плямисте пасовище), а також комбінації з іншими географічними маркерами, наприклад *dere* (струмок) чи *tepe* (пагорб), що дозволяє конструювати точну характеристику

Таблиця 1

Етнолінгвістичні маркери природного середовища в турецьких топонімах

Турецький компонент	Український переклад	Етнолінгвістичне значення та функція	Приклад
Dağ	Гора	Символ вертикалі, центру світу, місця племінної ідентичності (Яйла, кочівля)	<i>Uludağ</i> (Велика Гора)
Dere	Потік, річка, долина	Маркер гідрографічних ресурсів, життєдайного простору	<i>Yağlıdere, Yeğildere</i> (Зелена Долина/Потік)
Göl	Озеро	Елемент орієнтації, часто пов'язаний із міфологічними та сакральними уявленнями	<i>Akgöl</i> (Біле Озеро)
Ova	Рівнина	Символ плодючості, освоєного, «свого» простору (протиставлення Dağ)	<i>Büyükkova</i> (Велика Рівнина)
Taş	Камінь	Маркер місцевості, стабільності, іноді сакральних об'єктів	<i>Karataş</i> (Чорний Камінь)
Tepe	Пагорб, височина, вершина	Сакральна вертикаль, центр світу та місце проживання духів-покровителів. Ключовий орієнтир для кочовиків	<i>Alatepe</i> (Червоний Пагорб); <i>Aktepe</i> (Білий пагорб)
Yayla	Літнє пасовище, високогірне плато	Ключовий маркер кочової спадщини та пасторальної культури. Це простір свободи, сезонної міграції та збереження племінної ідентичності, що відображає бінарну опозицію «осіле / кочове» в турецькій культурі	<i>Akçay Yaylası</i> (Біле річкове пасовище); <i>Karakaya Yaylası</i> (Чорний кам'янистий пагорб); <i>Alaca Yaylası</i> (Плямисте пасовище)

природного ландшафту: *Karakaya Tepe Yaylası* (Пагорбове чорне кам'янисте пасовище).

Ще однією значущою групою турецьких топонімів є назви, що включають гідрографічні компоненти *Göl* (озеро) та *Dere* (струмок, річка). Ці елементи виступають важливими етнолінгвістичними маркерами, оскільки водні об'єкти традиційно мали стратегічне, економічне та символічне значення для турецьких спільнот, а їхнє відображення у топонімії відображає як природні, так і культурні координати простору.

Топоніми на зразок *Beuşehir Gölü* (озеро Бейшехір), *Sarıdere* (жовта річка) або *Çamlidere* (соснова річка) демонструють поєднання базового гідрографічного терміна з оцінно-описовими або локативними маркерами. Колірні компоненти (*sarı* – жовтий, *çamlı* – сосновий) передають інформацію про природну характеристику водойми або її прибережної території, а також несуть культурно-символічне навантаження, пов'язане з естетичною та сакральною оцінкою місцевості (Enazarov, 2002: 27).

Морфологічно топоніми *Göl* і *Dere* часто поєднуються з такими присвійними афіксами як *-u/-ü* або *-si/si*, що вказують на приналежність або локалізацію (*Beuşehir Gölü* – озеро міста Бейшехір). Іноді такі назви комбінуються з іншими географічними маркерами (*Dere Tepe* – струмковий пагорб або пагорб біля струмка), що дозволяє створювати точну просторову модель ландшафту і відображає комплексну когнітивну картину географічного середовища (Tekin Feridun, Cantürk Samet, 2017: 102).

Семантично ці топоніми репрезентують багатовимірне уявлення про простір, поєднуючи мате-

ріальний, соціальний і символічний виміри. Озера та річки були джерелами води для поселень і господарства, використовувалися для рибальства та комунікації, а також слугували орієнтирами для племінних і торговельних шляхів. Водночас вони набували сакрального та міфологічного значення: водойми часто пов'язувалися з легендами, релігійними обрядами або вважалися місцями сили для турецького народу.

Серед турецьких топонімів особливу групу також становлять культові та релігійні назви, оскільки вони відображають релігійні уявлення турецькомовного населення, місця культових практик і сакральні об'єкти, закріплюючи у мові пам'ять про історично значущі релігійні події та постаті Туреччини.

2. Культові та релігійні маркери в турецькомовних географічних назвах

Вплив Ісламу, як домінуючої релігії, та османської культурної спадщини є визначальним у формуванні значного пласту турецьких топонімів. Ці назви відображають сакралізацію простору, його організацію відповідно до релігійних та культових центрів, а також фіксацію пам'яті про історичних та релігійних діячів. У цьому контексті топоніми виступають як етнолінгвістичні маркери, що передають культурні, релігійні та історичні уявлення турецькомовного населення. Для наочності та систематизації можна виділити приклади таких топонімів у таблиці:

Компоненти, що позначають культові споруди, є одними з найпоширеніших у турецьких назвах. Мечеті, як-от *Camii* чи *Ulu Camii*, були не лише релігійними центрами, а й адміністративними та освітніми осередками поселень; прикладом є *Ulu*

Таблиця 2

Етнолінгвістичні маркери релігійного та культового простору в турецьких топонімах

Турецький компонент	Український переклад	Етнолінгвістичне значення та функція	Приклад
Camii	Мечеть	Центр релігійного та соціального життя поселення, маркер ісламського простору	<i>Ulu Camii Köy</i> (Село Великої Мечеті)
Türbe	Усипальниця, мавзолей	Місце поклоніння, пам'яті святих або важливих історичних осіб (газі, шейхів)	<i>Yunus Emre Türbesi</i> (Усипальниця Юнуса Емре)
Şeyh, Hoca	Шейх, Ходжа (релігійні титули)	Маркер населених пунктів, заснованих або пов'язаних із суфійськими чи релігійними лідерами	<i>Şeyhli</i> (Місце Шейха); <i>Hocaköy</i> (Село Учителя)
Şehit / Gazi	Мученик / Воїн за віру	Маркер місць битв, героїчної пам'яті, сакралізація військової історії	<i>Şehitler</i> (Мученики); <i>Gaziantep</i> (Героїчне Місто Антеп)
Evliya	Святий / Подвижник	Локальна сакральність та роль святого у житті спільноти, часто сприяючи паломництву та розвитку релігійних маршрутів	<i>Evliyalar Köyü</i> (Село святих)

Camii Köy – Село Великої Мечеті, *Fatih Camii Mahallesi* – район навколо мечеті Фатіха в Стамбулі або *Selimiye Camii Mahallesi* у місті Едірне. Менші релігійні споруди, такі як *Mescit* (молитовня, місце для молитв) або *Medrese* (духовна школа), часто ставали локальними осередками культури і освіти, як-от *Sokollu Mescit Köyü* – Село Молитовні Соколу чи *Medrese Mahallesi* – Район Духовної школи у містечку Конья.

Суфійські обителі – *Tekke* або *Zaviye* – відображали поширення суфізму в Анатолії, прикладом чого є *Mevlana Tekkesi Mahallesi* у Коньї або *Hacı Bektaş-ı Veli Zaviye Köyü* у Невшехірі, демонструючи, що дервіші, засновуючи обителі, створювали перші осередки поселень. Райони навколо мечетей та обителей, наприклад *Camii Mahallesi* (район мечеті), також отримували топонімічну назву, відображаючи організацію поселення навколо сакрального центру, як у *Sultanahmet Camii Mahallesi* (район навколо мечеті Султанамет) в Стамбулі.

Особливу роль відіграють антропонімічні та титульні компоненти, що вказують на релігійних діячів, святих, героїв чи мучеників. Усипальниці та мавзолеї (*Türbe*), як у випадку *Yunus Emre Türbesi*, перетворюють звичайні точки на мапі на сакральні місця паломництва і локального культу. Використання титулів *Şeyh*, *Dede*, *Hoca* у назвах поселень, таких як *Şeyhli Köyü*, *Dedeler Köyü*, *Hocaköy*, демонструє, що ці території засновані або перебували під впливом конкретних духовних лідерів, чия спадщина стала топонімічним маркером ідентичності (Şahin İbrahim, 2015).

Топоніми на основі термінів *Şehit* (мученик) і *Gazi* (воїн за віру) увічнюють пам'ять про сакралізовані історичні події, прикладом є *Şehitler Mahallesi* у Анкарі, *Şehitler Köyü* у провінції Кайсері, *Gaziantep*, а також *Gazi Mahallesi* у Стамбулі, де компонент *Gazi* було додано після боїв за незалежність. Назви на кшталт *EvlİYalar Köyü* – Село святих, *Evlİya Tepesi* – Пагорб святого, *Evlİya Mahallesi* – район святого у містечку Адана свідчать про присутність святих або групи святих, де здійснювалися релігійні обряди та паломництво.

Морфологічно сакральні топоніми часто поєднуються з суфіксами присвійності та афіксами локалізації, як-от *-u/-ü*, *-si/-si*, *-li/-li*, *-i/-i*, що дозволяє точно визначати відношення об'єкта до поселення або місцевості. Наприклад, *Yunus Emre Türbesi*, *Evlİya Tepesi*, *Şehitli Mahallesi*, *Şeyhli Köyü* демонструють приналежність назви до конкретного святого, мученика або духовного лідера. Часто сакральні маркери поєднуються з географічними елементами: *Dede Tepe* – Пагорб духо-

вного наставника/старця, *Evlİya Dere* – Річка святого, *Mevlana Tekkesi Tepesi* – Пагорб обителі Мевляни, *Şehitler Deresi* – Струмок *Şehitler* (мучеників), що дозволяє створювати багаторівневу когнітивну карту сакралізованого простору (Aksan Doğan, 2009).

Семантично такі топоніми виконують багаторівневі функції. Вони позначають місця поклоніння, релігійних обрядів і чудес, увічнюють пам'ять про мучеників, героїв, духовних лідерів і визначні релігійні події, вказують на просторову організацію поселень і районів навколо культових центрів, а також формують локальну культурну ідентичність. Завдяки поєднанню морфологічних суфіксів, географічних маркерів і антропонімів сакральні топоніми не лише визначають простір, а й інтегрують релігійну, історичну та когнітивну інформацію, створюючи багаторівневу систему орієнтирів і символів у контексті тюркського світу.

Окрім релігійних маркерів, значну частину турецького топонімічного фонду становлять назви, що відображають соціальну організацію, економічні та побутові практики населення, які також слугують етнолінгвістичними маркерами турецького народу.

3. Етнолінгвістичні маркери соціально організованого простору

Цей сегмент топоніміки відображає особливості суспільної організації, етнічного складу та господарської діяльності турецького народу, особливо його традиції осілості та кочівництва. Соціальний код перетворює аморфний географічний простір на структуровану територію, позначену слідами людської діяльності, ієрархії поселень та етнічної ідентифікації [Стрижак, 1967: 45]. Топоніми цієї групи фіксують назви сіл, міст, районів та меж територій, демонструючи, як населення організовувало своє життя навколо природних ресурсів, торговельних шляхів та адміністративних центрів. Вони відображають різні аспекти економічної діяльності, такі як скотарство, землеробство, ремесла та рибальство, а також традиційні форми власності та суспільного поділу праці. Таблиця 3 демонструє приклади турецьких топонімів, що відображають соціальну організацію, господарські практики та етнічні особливості населення, виконуючи функцію когнітивних та етнолінгвістичних маркерів простору:

Якщо дивитися ширше, то соціальна топоніміка Туреччини – це не просто перелік назв, а своєрідна «карта людської діяльності». Назви міст і сіл, літніх пасовищ, кочових таборів і базарів відображають ключові аспекти життя населення: як воно осідало, кочувало, організовувало еко-

Етнолінгвістичні маркери соціальної організації та етнічної ідентичності

Турецький компонент	Український переклад	Етнолінгвістичне значення та функція	Приклад
Köy	Село	Базовий маркер осілого сільського поселення; вказує на перехід від кочівництва до землеробства	<i>Yeniköy</i> (Нове Село); <i>Akköy</i> (Біле Село); <i>Arnavutköy</i> (Село Албанців)
Şehir / Kent	Місто	Маркер великого, урбанізованого, адміністративного центру; вказує на розвинену соціальну та політичну структуру	<i>Eskişehir</i> (Старе Місто); <i>Yenişehir</i> (Нове Місто)
Yayla	Літнє пасовище, плато	Ключовий маркер кочової культури (скотарства); символізує сезонне переміщення та зв'язок із племінною традицією	<i>Ayder Yaylası</i> (Пасовище Айдер); <i>Göktepe Yaylası</i> (Пасовище Небесного Пагорба), <i>Sarımşaklı Yayla</i> (Пасовище Часникове)
Oba	Кочів'я, табір, рід	Архаїчний маркер кочової племінної організації; фіксує місце розташування тимчасового табору чи ідентичність роду	<i>Karacaoba</i> (Чорне Кочів'я); <i>Kıziloba</i> (Червоне Кочів'я); <i>Kayı Oba</i> (Кочів'я племені Кайи)
Pazar	Базар, ринок	Маркер торговельного та економічного центру, місця збору та обміну	<i>Pazar</i> (Базар); <i>Uzunpazar</i> (Довгий базар); <i>Sulu Pazar</i> (Водяний, мокрий базар)
Etnonimler	Назви племен, народів	Пряма фіксація етнічної приналежності засновників або домінуючого населення, маркер ідентичності	<i>Türkmenli</i> (Місце Туркменів); <i>Arnavutköy</i> (Село Албанців); <i>Tatarköy</i> (Село Татарів)

номіку, формувало племінні або етнічні громади тощо. Наприклад, *Köy* і *Oba* показують перехід від кочівництва до осілого землеробства, а *Yayla* фіксує сезонні переміщення, які не лише мають економічний сенс, а й культурний та ритуальний. *Pazar* (базар), наприклад – це не тільки економічний центр, а й соціальний вузол, де відбувається комунікація, обмін інформацією, культурна взаємодія між різними групами населення Туреччини.

Тут цікаво підкреслити і когнітивний вимір топонімів: вони формують уявлення про простір і структуру поселень у свідомості людей, стають орієнтиром і способом самоідентифікації. Назви з етнонімами (*Türkmenli*, *Arnavutköy*) не лише позначають місце, а й «розповідають історію» про тих, хто жив тут, їхні цінності, віру та культурні практики. Тобто, таким чином, топонім стає своєрідним носієм пам'яті, який одночасно об'єднує спільноту і відокремлює її від інших.

Варто підкреслити і те, що суфікс *-lı/-lü/-li/-lü* є одним із найбільш продуктивних і семантично насичених морфем у турецькій топонімічній системі. Його основна функція – маркування приналежності або наявності ознаки, тобто локативне значення. Проте в етнолінгвістичному вимірі він набуває більш широкого сенсу, виступаючи як інструмент ідентифікації простору та соціально-культурної приналежності. За допомогою цього суфікса назви трансформуються із простих географічних маркерів у хороніми, що несуть інфор-

мацію про власника, рід, плем'я або історично значущу особу, тим самим фіксуючи соціальну і культурну пам'ять.

Приєднуючись до антропонімів (імені засновника або видатної особи), етнонімів (назви племені або роду) або соціальних термінів, суфікс створює топоніми, які одночасно вказують на просторову локалізацію та соціальну ідентичність (Таранова, 2006). Наприклад, від назви племені *Türkmen* утворюється *Türkmenli* – місце, що належить туркменам; від імені *Karaman* виникає *Karamanlı* – земля або населений пункт, пов'язаний із родом Караман. Подібним чином утворюються *Kızılıklıç* (червоний меч + приналежність) або *Yörüklü* – місце, де живуть йорюки, що відображає кочову племінну структуру.

Суфікс може поєднуватися не тільки з антропонімами чи етнонімами, а й із природними та соціальними маркерами, створюючи, наприклад, *Dağlıköy* – село в горах або *Pınarlı* – місце з джерелом, що показує, як семантика приналежності розширюється і на ландшафтні характеристики.

З етнолінгвістичної точки зору, цей суфікс виконує функцію соціально-історичного коду, який відображає традиції племінної організації, порядок власності та спадковості. Земля, позначена за допомогою суфіксу *-lı*, ідентифікується через ім'я власника або першого поселенця, фіксуючи історичну пам'ять і передаючи її наступним поколінням. Такий підхід трансформує топонім із про-

стого географічного маркера у носій колективної ідентичності, де кожна назва розповідає про походження населення, соціальну структуру, історичні події та етнічну приналежність.

Крім того, суфікс *-li* часто використовується для побудови ієрархії поселень: великі міста або важливі адміністративні центри можуть мати топоніми на основі імен провідних родів (*Osmanlı – територія Османів*), а менші села або хутори – похідні форми (*Karamanlı, Türkmənli*), що підкреслює соціально-територіальну структуру (Асагоğlu М., 2006). Таким чином, топонім із цим суфіксом не просто називає місце, а вписує в ландшафт історію, культуру та соціальні відносини, виступаючи засобом передачі колективної пам'яті, підтримки етнічної ідентичності та формування локальної і національної самосвідомості.

Висновки. Отже, проведене дослідження підтвердило, що турецька топонімія виступає багатовимірним інструментом відображення культурно символізованого простору. Географічні назви Туреччини не обмежуються лише ідентифікацією місць, вони є носіями глибоких історико-культурних, релігійних і соціальних смислів, що акумулюються у мовній формі та передаються від покоління до покоління. У топонімічній системі чітко простежується використання етнолінгвістичних маркерів, які формують цілісну когнітивну модель території та відображають різні аспекти взаємодії людини з простором.

Топоніми, що позначають природні об'єкти – *гори (dağ), пагорби (tepe), рівнини (ova), озера (göl), річки та струмки (dere), літні пасовища (yayla)* та *кам'янисті ділянки (taş)* — є етнолінгвістичними маркерами фізичного ландшафту, водночас вони фіксують культурні уявлення про придатність території для життя, її ресурси та безпеки, інтегруючи оцінні категорії, символіку кольорів

та історико-міфологічні відомості (Levinson S., 2003).

Назви релігійних та культових об'єктів – *camii, türbe, şeyh, hoca, şehit, evliya* – виступають етнолінгвістичними маркерами сакралізованого простору, відтворюючи пам'ять про святих, мучеників, релігійних діячів і ритуальні практики. Морфологічні афікси і суфікси, такі як *-u/-ü, -si/-si* або *-li/-li*, уточнюють приналежність об'єкта до поселення, роду або духовного центру, інтегруючи історико-релігійні знання в систему географічних назв.

Етнолінгвістичні маркери соціально організованого простору фіксують організацію людської діяльності, структуру поселень, племінну ідентичність, економічні центри та етноніми. Компоненти *köy, şehir, pazar, oba* або *назви племен і народів* трансформують аморфний простір у соціально структуровану територію, у якій зберігаються історія осілості, кочових традицій, господарської діяльності та взаємодії різних груп населення.

Таким чином, етнолінгвістичні маркери в турецькомовних географічних назвах виступають своєрідним «текстом культури», у якому закарбовані історія, релігія, соціальні зв'язки, племінна ідентичність та символічні уявлення про навколишній світ. Дослідження етнолінгвістичних маркерів у географічних назвах дозволяє не лише реконструювати культурно-семіотичну організацію простору, а й простежити механізми трансляції національної пам'яті, формування колективної ідентичності та взаємодії мови й культури у турецькій лінгвокультурній традиції.

Таким чином, турецька топонімія є багатовимірним джерелом етнокультурної інформації, де кожна географічна назва функціонує як етнолінгвістичний маркер, що інтегрує природні, релігійні та соціальні аспекти, формуючи цілісну когнітивну карту простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волянюк І. О. Топоніми як маркери просторового континууму (на матеріалі поетичних творів Тараса Шевченка). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 47, т. 2. С. 8–10.
2. Стрижак О. С. Про що розповідають географічні назви. Сліди народів на карті УРСР: довідник. Київ, 1967. 127 с.
3. Таранова Н. Основні етапи розвитку топонімії як науки. *Наукові записки Тернопільського НПУ імені В. Гнатюка. Сер. Географія*. 2006. Вип. 2. С. 19–26.
4. Асагоğlu М. *Balkanlarda Türkçe Yer Adları Kılavuzu*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık. 2006. 576 s.
5. Aksan Doğan. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDKY. 2009. 244 s.
6. Aydın Erhan. *Eski Türk Yer Adları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık. 2016. 176 s.
7. Enazarov T. J. *Etymological study of simple Turkic toponyms*. Book 2. Tashkent: Tashkent University. 2002. 58 p.
8. Levinson S. *Space in Language and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press. 2009. 414 p. DOI: 10.1017/CBO9780511613609.
9. Şahin İbrahim. *Türkiye Yeradbiliminde Leksik-Semantik Sınıflandırma Meselesi. Avrasya Terim Dergisi*. 2015. Cilt 3, Sayı 1. S. 10–21.
10. Tekin F., Cantürk S. *Giresun İli Merkez Yer Adları Üzerine Bir İnceleme. The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*. 2017. № 60. S. 97–120.

11. Telliöglu İ. Dođu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Deđerlendirme. *Turkish Studies*. 2007. № 2 (2). S. 654–664.
12. Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. Ankara: TDK. 2009. 4844 s.
13. Yıldırım Kürşad. Dođu Türkistan’ın Yer Adları. İstanbul: Kesit Yayınları. 2015. 200 s.

REFERENCES

1. Volianiuk I. O. (2021) Toponimy yak markery prostorovoho kontynuumu (na materiali poetychnykh tvoriv Tarasa Shevchenka). [Toponyms as markers of spatial continuum (based on the poetic works of Taras Shevchenko)] *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 47, vol. 2, 8–10. [in Ukrainian].
2. Stryzhak O. S. (1967) Pro shcho rozpovidayut heohrafichni nazvy. Slidy narodiv na karti URSR. [What do geographical names tell us? Traces of peoples on the map of the Ukrainian SSR] Kyiv, 127 p. [in Ukrainian].
3. Taranova N. (2006) Osnovni etapy rozvytku toponimii yak nauky. [The main stages of the development of toponymy as a science] *Naukovi zapysky Ternopil’skoho NPU imeni V. Hnatyuka. Seriya: Heohrafiya*, 2, 19–26. [in Ukrainian].
4. Acarođlu M. (2006). Balkanlarda Türkçe Yer Adları Kılavuzu [Guide to Turkish Place Names in the Balkans]. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık. [in Turkish]
5. Aksan Dođan (2009). Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim [Language in All Aspects: Linguistics in Its Main Outlines]. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 244 p. [in Turkish]
6. Aydın Erhan (2016). Eski Türk Yer Adları [Old Turkic Place Names]. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 176 p. [in Turkish]
7. Enazarov T. J. (2002). Etymological Study of Simple Turkic Toponyms. Book 2. Tashkent: Tashkent University, 58 p. [in English]
8. Levinson S. (2003). Space in Language and Cognition. Cambridge: Cambridge University Press, 414 p. DOI: 10.1017/CBO9780511613609. [in English]
9. Şahin İbrahim (2015). Türkiye Yeradbiliminde Leksik-Semantik Sınıflandırma Meselesi [The Issue of Lexical-Semantic Classification in Turkish Toponymy]. *Avrasya Terim Dergisi*, 3(1), 10–21. [in Turkish]
10. Tekin Feridun, Cantürk Samet (2017). Giresun İli Merkez Yer Adları Üzerine Bir İnceleme [A Study on Central Place Names of Giresun Province]. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 60, 97–120. [in Turkish]
11. Telliöglu İbrahim (2007). Dođu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Deđerlendirme [An Evaluation of the Eastern Black Sea Region Becoming a Turkish Homeland]. *Turkish Studies*, 2(2), 654–664. [in Turkish]
12. Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (2009). [Compilation Dictionary from Folk Dialects in Turkey]. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 4844 p. [in Turkish]
13. Yıldırım Kürşad (2015). Dođu Türkistan’ın Yer Adları [Place Names of East Turkestan]. İstanbul: Kesit Yayınları, 200 p. [in Turkish]

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025